

Kemény G. Gábor

DÉLI CSILLAG ALATT

CSUKA ZOLTÁN, AZ IRODALOMSZERVEZŐ*

1.

Ha valaki megkérdezné tőlem, miben látom Csuka Zoltán életművének jelentőségét: az író, a műfordító és a szerkesztő munkásságának elválaszthatatlan hármas egységére hivatkoznék. Ezen az ars poeticán belül pedig arra, amit ez az életmű a modern magyar kisebbségtudomány területén jelent. Nincs még egy olyan alkotónk, akinek művében ezek a vonatkozások ilyen teljes műfaji és szellemi egységben függének össze.

Ő korunk nagy kisebbségi költője, írója, szerkesztője és műfordítója: a nemzetiségi közeledés eszméjének huszadik századi nagy magyar tolmácsolója. Nincs még egy szerzőnk, aki ilyen sokoldalú természettel járult volna hozzá az utolsó két emberöltőben nemzetiségi kérdéseink és kapcsolataink bemutatásához. Kétségkívül ő az egyik legjobb ismerője a hazai, a szomszédnépi, az európai és a tengerentúli magyar nemzetiségi kérdéseknek. Ő századunk magyar kisebbségi kulturális munkájának legnagyobb gondozója és művelője.

2.

Csuka Zoltán pályafutásában a vajdasági (1922—1933) és a magyarországi időszak két külön korszakot jelent. Akkor is, ha a kettőt valóban összeköti a költő és az író, a műfordító, a szerkesztő, az irodalom-szervező és a szomszéd népek közötti kapcsolatok művelőjének munkája.

* A most közreadott tanulmány a szerzőnek, dr. Kemény G. Gábornak utolsó munkája, amelyet Csuka Zoltán születésének 80. évfordulója alkalmából a Létünk részére készített. Súlyos betegsége, majd 1981. november 8-án bekövetkezett halála azonban megakadályozta abban, hogy a tanulmányt továbbítsa szerkesztőségünknek. Örököse és hagyatékának gondozója, Kemény Gábor jóvoltából a kézirat mégis eljutott rendeltetési helyére, amelyet — ezúton is adózva Kemény G. Gábor munkásságának és emlékének — olvasóink figyelmébe ajánljuk.

Más és más kép tárul a kutató elé az egyes időszakok belső és közelebbi vizsgálatakor. A könnyebb ez esetben is a főbb időszakokra való bontás.

A *vajdasági évekről* szólva így beszélhetünk először Csuka korai irodalom- és sajtószervezési kezdeményezéseiről, majd Szenteleky Kornéllal közösen végzett publicisztikai működéséről a helyi magyar kisebbségi irodalmi és sajtóélet kezdetei körül.

A *magyarországi* korszakban más szerkezeti megközelítésben és műfaji tartalommal szólhatunk a Láthatár-időszakról (1933—1944), majd a koalíciós évek elejének (1945—1947) nemcsak időben, de eredményekben is szűkebb irodalmi és szerkesztői munkájáról. Ezt követi az általa szerkesztett utolsó folyóirat, a Déli Csillag (1947. október—1948. december) és a megszűnését okozó válság. Csuka Zoltán „fekete évei” (1950—1955) után, az utóbbi negyedszázadban sem újabb folyóiratról, sem publicisztikai termésről nem beszélhetünk. Mégis — az elmúlt huszonöt év érzékeny hiányai ellenére is — az író és a szerkesztő publicisztikai tevékenységét, Csuka Zoltán szomszédnépi, nemzetiségi, kulturális és magyar kisebbségvédelmi szemléletét állítottuk központba mint életművének egymástól elválaszthatatlan kettős alapeszméjét. Azt az alapeszmét, mellyel mind az író és a költő, mind a műfordító munkássága kezdettől összhangban van.

Lássuk ezekután, hogyan mutatkozik ez a szemlélet és publicisztika előbb a vajdasági években, majd a csaknem fél évszázados magyarországi szerkesztői és közírói termés vázlatában.

Nem véletlenül kezdjük a szűkszavú értékelést az első jugoszláviai magyar folyóiratról közölt nyilatkozatával:

„... mikor 1922 elején Újvidéken (Novi Sadon) megjelent a jugoszláviai magyar aktivista írók folyóirata, az ÚT, ennek a folyóiratnak szerkesztői akkor nemcsak a Bécsben élő Kassák Lajossal, hanem a belgrádi és zágrábi, forradalmian új utakat kereső aktivistákkal és »zenitistákkal« is kapcsolatot találtak. Az ÚT hasábjain akkor Ljubomir Micić, a zágrábi Zenit szerkesztője és a belgrádi Misao (Gondolat) és Putevi (Utak) szerkesztőinek cikkei, versei is megjelentek. (Boško Tokin, Rade Drainac, Rastko Petrović, Milan Dedinac stb., az idősebb évfjártúak közül pedig elsősorban Todor Manojlović, aki Nagyváradon a »holnaposok« közé tartozott, s Ady Endre közeli jó barátja volt.) A képzőművészek közül elsősorban Mihailo S. Petrov, Sava Šumanović képei, írásai jelentek meg az ÚT hasábjain... Mikor aztán az »izmusok« viharai elültek, a forradalmi demonstrációkon túl, Szenteleky Kornél vezetésével olyan együttműködés kezdődött, amely már megkereste a múlt haladó hagyományait.” (*A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből*. Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 753.)

Ezekben a korai vajdasági magyar folyóirat-alapításokban, mint az *Útban*, majd a *Renaissance*-ban, a *Fákelyában*, a *Revűben*, a *Tükörben* és a *Képes Vasárnap* hetilapban, később a vajdasági magyar irodalom első jelentős folyóirataiban, a Szenteleky és Csuka együttműködésében

készült *Vajdasági Írásban* és a *Kalangyában* már egyre több volt a kisebbségi magyar irodalmat alapozó motívum és az összmagyar irodalomhoz való kötődés. Aminthogy egyre több ilyen motívumot és kötődést találunk a vajdasági szakaszon Csuka szerkesztésében megjelent gyűjteményekben is. Ilyen volt a húszas évek második felében két sikeres kiadványa: az akkor rekordpéldányszámban megjelent *Vajdasági Galéria*, melynek életrajzait Csuka Zoltán írta, grafikusművésze pedig Balázs G. Árpád volt; és még inkább a *Kéve*, az új jugoszláviai magyar irodalomnak Csuka szerkesztésében készült első lírai antológiája.

Regionális szervezés és összmagyar irodalmi érdek így ötvöződik egységbe. Amire már ez idő tájt, tehát a húszas évek második felében az említettekén kívül még egy fontos példát említhetünk. Csuka volt az első, aki felismerte, hogy a magyar irodalomnak, tehát az új magyar lírának és műfordítás-irodalomnak népeket összekötő hivatásán túlmenően helyi magyar irodalmi hivatása is van. Ugyancsak ő volt az első, aki észrevette, milyen elhatározó hatása van Szenteleky Kornél és Debreczeni József *Bazsalikom*ának, ennek a szerbből fordított magyar versantológiának a vajdasági magyar irodalom továbbfejlesztésére.

Az antológiának azonban nemcsak regionális irodalompolitikai hatása volt, de arra is lehetőséget adott, hogy az Újvidékről az egész Vajdaságot bejáró és az itteni művelődést szervező Csuka Zoltán baráti kapcsolatot létesítsen Szenteleky Kornéllal, az Ószivácon élő orvossal, az ekkor már közismert költővel, műfordítóval és szerkesztővel. Csuka és Szenteleky nagy értékű irodalmi barátságából így bontakozik ki a következő években (1927—1933) a vajdasági magyar irodalom és sajtóélet.

Az irodalmi szervezés terén már kezdettől megoszlik a munkájuk. Csuka ugyanis ezekben az alapozó években a létfontosságú szervezői feladatokat vállalta, még Szenteleky a közös szerkesztésű folyóiratok irodalmi rovatának szerkesztését látta el.

Tudomásunk szerint ismeretségük 1927-ben érik barátsággá. Ez korántsem jelenti, hogy korábban nem ismerték egymást, vagy éppenséggel nem találkoztak. A húszas évek közepéig erre ismételtén mód nyílt az újvidéki Vajdaság (1922—1925) szerkesztőségében, vagy éppen Ószivácon, Szenteleky otthonában. Bármiként is legyen, Csuka 1927-ben, a *Vajdasági Galéria* anyaggyűjtő körútján — feltehetően Balázs G. Árpád társaságában — már járt Ószivácon. A következő évben pedig felkéri Szentelekyt a *Képes Vasárnap* irodalmi rovatának, a *Vajdasági Írásnak* a szerkesztésére.

Amikor pedig a *Vajdasági Írás* (1928—1929) önálló folyóiratként fogja át az itteni irodalmi életet, Csuka ismét öreá bízta a szerkesztést. Így lett Szenteleky Kornél a folyóirat vezető szerkesztője, Csuka pedig társszerkesztője és irodalmi szervezője.

Czine Mihálynál olvassuk Csuka összegyűjtött versei (*Az idő mérlegén*, Magvető, 1977) elé írt tanulmányában (uo. 23.), hogy Szenteleky azért vállalta el a rövid életű folyóirat szerkesztését, mert ezzel „Hármas kötelességet vállalt: a szerbhorvát kultúrával való kapcsolat építését, a

magyar és délszláv népek közötti hídverést, a környező országok magyar irodalmának az ismertetését, s mindenekelőtt a vajdasági magyar irodalom felnevelését”. Valóban ez a növekedő hangsúlyú sorrend, mert sajtó, irodalmi folyóirat nélkül a felsorolt feladatok ellátására sem vállalkozhattak volna.

Szenteleky tehát már 1928-tól vezető helyen szerepel Csuka irodalmi vállalkozásaiban. Így lesz egyidejűleg a *Képes Vasárnap* (1928—1930) hetilap irodalmi szerkesztője is. A lapról egyébként két érdekességet is feljegyezhetünk. Az elsőt Czine Mihály közlése, a másodikat egykorú sajtókutatás nyomán. A kettő közül az első különösen érdekes, mert tudomásunk szerint ekkor nyílt első ízben mód a budapesti rádióműsor rendszeres közlésére a vajdasági sajtóban. Kisebb értékű az egykorú sajtótörténeti adat: Csuka Zoltán lapjainak irodalmi rovatcímei ettől kezdve a következő lapok, folyóiratok címei lettek.

A kor rendkívül nehéz kisebbségi sajtóviszonyaihoz így is sikeresen alkalmazkodott Csuka irodalmi és sajtószervezési gyakorlata. Így a *Képes Vasárnap* irodalmi rovatcímét nem véletlenül követte ugyanilyen című irodalmi folyóirata, a *Vajdasági Írás*. Amikor pedig az újvidéki *Reggeli Újság* irodalmi rovata (*A Mi Irodalmunk*) szerkesztésére is megnyerte Szenteleky Kornélt, ott is együtt alakították ki a soron következő folyóirat címét és szerkezetét. *Kalangya* lett az új folyóirat címe, s ennek művelődési rovata a *Láthatár*. Ettől a rovatától kapta a címét az 1933 októberében Budapesten indult nagy jelentőségű kisebbségi szemle, a magyar kisebbségtudomány és az ehhez kapcsolódó nemzetiségi kutatás akkori vezető szemléje.

Csuka Zoltán vajdasági időszakát így kísérik végig egymáshoz kapcsolódó lap- és folyóirat-vállalkozásai. Ezek közül azonban — Magyarországra költözése után — csak a *Kalangya* élt tovább, 1944-ig.

De nemcsak sajtó- és egyéb gyűjteményes kiadványai (*Vajdasági Galéria*, *Kéve*) mutatják Csuka irodalmi „életivé”-nek töretlen emelkedését. Hasonló fejlődést tapasztalhatunk a költő ekkori teljesítményében is. Csuka Zoltán az ÚT körül kialakult aktivista csoportból kinőve 1922 és 1933 között megalkotja a maga egyre megkapóbb erejű versköteteit. Az *Utakat* (1922), a *Megyűnket* (1923), a *Testamentumot* (1925) és lírája csúcspontján, 1932 végén a *Tűzharangot*, melyről éppen a *Kalangyában* írja majd a Kilencedik Szimfónia áradó művészi örömétől áthatva élete utolsó és egyben legköltőibb méltatását Szenteleky Kornél.

Ezzel a természettel érkezik 1933 késő nyarán Magyarországra Csuka Zoltán, hogy elindítsa a szomszéd népekkel, a szomszéd országokban és a nagyvilágban élő magyarsággal foglalkozó átfogó kisebbségi szemléjét, a *Láthatárt*.

Dobossy Lászlónak a közelmúltban megjelent tanulmánykötetében olvassuk, hogy a csehszlovákiai ifjú magyar értelmiség ekkori fejlődése ezekben az években három fontosabb szakaszra bontható: „Első a nemzetiségi létünk és kötelezettségünk tudatosítása... második a népelet valóságának a tanulmányozása, adat- és élménygyűjtés, közép-európai tá-

jékozódás, kultúrák közti hídszerep szorgalmazása és vállalása... a harmadik szakasz pedig — 1931-től kezdődően — fokozatos és részleges feloldódás az osztályharcos munkásmozgalomban...” (*Két haza között*. Esszék, tanulmányok. Magvető, Bp. 1981. 34.)

Csuka és irodalmi köre fejlődésében már az első években, az aktivista költő éveiben (ÚT, 1922—1925) kifejezésre jut az együtt élő népek közötti kapcsolatok tudatos ápolása. Ezekről az első magyar vajdasági folyóirat körül kialakult magyar, szerb és horvát irodalmi aktivista érintkezésekről korábban megemlékeztünk. Ezt a műfajilag is szűk, rövid forradalmi időszakot soron követi a helyi magyar kisebbségi környezet tudatos megismerése. Ebből nőtt ki a vajdasági, szélesebben a jugoszláviai magyar irodalom elindítása és megszervezése Csuka, Szenteleky és irodalmi köre munkájának eredményeként. Ezt követi a magyar és a szomszédos népek közötti, majd a világ magyarsága felé kaput nyitó irodalmi szervezkedés időszaka.

Erre a harmadik és negyedik szakaszra azonban már csak Szenteleky halála és Csuka Magyarországra, Budapestre, illetve Érdligetre költözése után került sor. Két fontos kísérő mozzanatot azonban már itt el kell mondanunk. Az egyik, hogy Csuka már a vajdasági időszak végén világosan felismerte mind a Magyarországgal szomszédos népekkel és országokkal való, mind pedig a világon szétszórtnan élő külföldi magyarsággal való kulturális kapcsolatok kiszélesítésének szükségességét. Ezeket a kapcsolatokat állítja irodalmi és publicisztikai munkája középpontjába, amikor 1933 kora őszén megszervezi és elindítja új kisebbségi folyóiratát. Ez a Láthatár rövid előtörténete.

3.

Az összegyűjtött versekhez írt bevezető tanulmányában Czine Mihály idézi a költőt, a műfordítót és a szerkesztőt a Láthatár egyik 1940. évi számából:

„... a kis népek megpróbáltatási és kijózanítási időszaka lesz, hogy végleg lemondjanak imperialista hóbortjaikról, és ráébredjenek arra: mi az *egymásrautaltság*. Ez lesz majd a kisebbségek valódi többségi élete”. (*Az idő mérlege*. 37.)

Csuka Zoltán ekkor már hetedik éve élt Magyarországon, és szerkesztette (1933 októberétől) az időszak legnagyobb hatású kisebbségi szemléjét. Ennek a folyóiratnak írta sorozatos irodalmi és publicisztikai üzeneteit annak az egyre inkább nyilvánvaló, előbb idézett egymásrautaltságnak a jegyében, mely magyart és nem magyart egyetértésre és összetartozásra szólított az akkori Kelet-Közép-Európában.

Csuka már ekkor is több volt, mint az időszak neves költője, egyik legnagyobb műfordítója és közírója. Az ő nevéhez, ekkori és későbbi alkotásaihoz, szervező és szerkesztő géniuszához kötődött ennek a területnek magyar és szomszédnépi, nemzetiségi — egykorú kifejezéssel: ki-

sebbségi — tudata. Írt és szervezett az ezen a tájon élő kisépek egymás közti szüntelen válságainak és forrongásainak szakaszán. Írt, üzent, bátorított és együttműködésre buzdított a kisépi ellentétek leküzdésének súlyos szakaszán. Olyan mesteri egyszerűséggel és cáfolhatatlan okfejtéssel, mint a Láthatár indulása előtti esztendőben az összetett magyar és szomszédnépi helyzetképet már ekkor felmérő ifjú Mikó Imre:

„Sovinizmusra sovinizmussal felelni — írta ekkor, 1932 tavaszán az Erdélyi Fialatok Falu-Füzeteiben —, ez a mi circulus vitiosusunk nevelésében, politikában, irodalomban. Az ellentmondás azonban tovább nő, mert a serdülő ifjú látja, hogy az iskolában túlzott hazafiassággal korbácsolták fel a fantáziáját, a falujában pedig román és magyar földműves békében élnek együtt. *Kiábrándul tehát az imperializmusból*, mert látja annak mesterséges és életellenes voltát és nemzetiségi érzése, mely ifjú korában gyakran elragadtatta, lehiggad.” (*Az erdélyi falu és a nemzetiségi kérdés*. Kolozsvár, 1932, 85.)

Így vall az „imperialista hóbort”-ról és az egymásra utaltságról az időszak már ekkor jelentős két ifjú magyar közírója, a nemzetiségi kérdés más és más arculatának, de egyazon megnyilatkozásainak kiváló ismerője. Aminthogy az sem véletlen, hogy tisztánlátásukkal és igazságkeresésükkel már ezekben az években sem álltak egyedül. Csuka Zoltán például a Láthatár-években (1933—1944) szinte azonos hangvétellel szól a nemzetiségi kérdés és a korszerű kisebbségvédelem terén elvégzendő feladatokról, akár csak a nemzetközi joggal, annak kivált magyar vonatkozásaival foglalkozó két neves pályatársuk. Hiszen mindkettőjük számára tanúságtétel és kortársi példa volt Jakabffy Elemér, a bánáti (Lugos) *Magyar Kisebbség* szerkesztője, a nemzetközi nemzetiségi kongresszusok állandó résztvevője, és Faluhelyi Ferenc pécsi jogtudós, a tanszéke mellett működő Kisebbségi Intézet igazgatója, és a *Láthatárral* együttműködő *Kisebbségi Körlevél* szerkesztője.

A négyük között kialakult irodalmi és tudományos kapcsolat külön elemzést érdemelne egykorú nemzetiségi kérdésünk, kisebbségvédelmünk további fontosabb szereplőinek bemutatásával. Erre rövidesen visszatérünk.

Csuka Zoltánt értékelő munkánknak azonban ez csupán egyik részletkérdése, amelyet a későbbi kutatás is tisztázhat. A magam feladatának ez alkalommal azt érzem, hogy elmondjak néhány fontosnak vélt személyes adalékot és emlékeztést, melyek bizonyára felhasználhatók és hasznosíthatók a továbbiak során, s amelyek nélkül talán nem is írható meg az egyszer elkészülő életrajzi monográfia.

Már jeleztük, hogy Jakabffy és Mikó erdélyi (szélesebben: romániai) nemzetiségtörténeti, illetve az első világháború után végzett gyűjtő- és szerkesztőmunkájára a továbbiakban még visszatérünk. Elevenítsük fel előbb Mikó Imre nemzetiségi szociográfiáját, aki saját gyűjtése és a rendelkezésére bocsátott adatok alapján már akkor, huszonegy éves korában, a harmincas évek elején megállapítja, hogy a városokban élő ma-

gyarságnak nem természetes, azaz kényszerű asszimilációját csakis a falun élő magyarság megerősítésével lehet ellensúlyozni. Csak így, a falun élő magyarság megmentésével biztosítható az erdélyi népek nemzetiségi egyensúlya. (Mikó Imre: i. m. 74.)

Mikó Imre ekkori felismeréséből kiindulva méltányolhatjuk a jelentőségét Jakabffy Elemér és Faluhelyi Ferenc kisebbségvédelmi kutatásainak, melyeknek irodalmi és művelődési folytatása kimutatható Csuka Zoltán életművében. Ennek a kutatási módszernek a tudományos vetülete Jakabffy *Magyar Kisebbség* című folyóiratának húsz esztendejére (1922—1942) és Balogh Artúr társaságában végzett genfi kisebbségtudományi munkájára (1925—1940) nyúlik vissza.

Mikó egyik legutóbbi tanulmánykötetében erről a kisebbségtudományi munkáról így emlékezik meg: „1925-től kezdve a második világháborúig részt vett a Genfben megrendezett kisebbségi kongresszusokon, ahol Balogh Artúrral együtt állandó előadók és felszólalók voltak. Belpolitikai és külpolitikai munkásságánál azonban maradandóbb az, amit a *Magyar Kisebbség* szerkesztőjeként két évtizeden át végzett.” (Mikó Imre: *Jakabffy Elemér és a Magyar Kisebbség. — Akik előttem jártak.* Bukarest, 1976, 120—121.)

Hasonló figyelmet érdemel Csuka Zoltán és Faluhelyi Ferenc nemzeti-segtudományi tevékenysége.

„Csuka Zoltán — írja kettőjük kisebbségtörténeti működéséről Czine Mihály — maga köré gyűjtötte a nemzetiségi kérdés érzékeny lelkiismeretű gondolkodóit; munkaközössége kidolgozta az együtt élő nemzetiségekkel való kulturális kapcsolat tervét. Megvalósítását — keserűen látta — »elnyálgásították és megakadályozták«, ahogy nehezítették Faluhelyi Ferencnek, a kisebbségi jog tudósának munkáját is, aki az elvakult revizionistákkal szemben a realitás alapján igyekezett a kisebbségtudományt művelni. Csuka Zoltánnak látnia kellett: az a munka, amit a népek kölcsönös megismertetéséért és megértéséért folytat, abban a társadalomban sokszor csak szélmalomharc vagy csak részeredmény. (...) De a részeredmények is jelentősek voltak: tizenegy esztendőn keresztül mégiscsak oszlatta a ködöt. Tájékoztatót a Magyarországon kívül élő magyar népcsoportok kultúrájáról és a szomszédos népek irodalmáról.” (*Az idő mérlegén.* 37—38.)

Ez az igényes szakirodalmi jellemzés kétségkívül sokat jelent majd azoknak, akik most ismerkednek kettőjük vázlatos kisebbségtudományi pályaképeivel.

Ugyanígy elmondhatjuk, hogy nem kevésbé értékes mindkettőjük még élő kortársainak, és buzdítólag hat majd mindazokra, akik a pályakép vagy annak részlete feldolgozásával foglalkoznak. Körvonalaiiban jelzik kettőjük kisebbségtudományi szerepét, életútjuk idevágó szakaszát. Bizonyos, hogy ennek a pályaképnek Faluhelyi indulására vonatkozó része már készül, Csuka Zoltán életútjának első, jugoszláviai, vajdasági szakaszáról pedig feltehetően már el is készült. A fő kérdések kidolgozása azonban még mindkét pályakép vonatkozásában ezután elvégzendő,

nagy fontosságú feladat. Mind a *Láthatár* (1933), mind a pécsi *Egyetemi Kisebbségi Intézet* (1936) indulásától az intézmények megszűnéséig terjedő időszakban.

A nemzetiségi és a kisebbségtudományi, tehát a kettős összehasonlító értékelést halaszthatatlanul el kell végezni mindkét vonatkozásban. Ebben a nagyigényű feladatban — megítélésünk szerint — Csuka Zoltán életútjának magyarországi szakaszán van a hangsúly. Annál is inkább, mert az érdrageti korszak, tehát az Érdragetre érkezésétől napjainkig eltelt időszak irodalmi, művészeti és tudományos feldolgozása nélkül nem írható meg a tragikus okok miatt negyedszázaddal előbb lezárult másik párhuzamos életrajz sem.

Feladatomnak tekintem, hogy ebből a pályaképből bármilyen szerény részt vállaljak. Csuka Zoltán magyarországi nemzetiségtörténeti és szomszédnépi kapcsolatokat ápoló publicisztikájának, a *Láthatár*- és a *Déli Csillag*-szakasznak a felvillantásával.

4.

Csuka Zoltánt, a *Láthatár* szerkesztőjét negyven évvel ezelőtt ismertem meg. A találkozót Faluhelyi Ferenc professzornak köszönhettem, aki mint a pécsi egyetem jogi karának tanára és az ottani Kisebbségi Intézet igazgatója ezekben az években gyakran utazott Budapestre. Ismételten tárgyalt a jogtudományi egyetem jogtörténeti karán, más tudományos intézményekben és szerkesztőségekben.

Az év kora tavaszán (ha jól emlékezem, 1941 áprilisában) a *Láthatár* akkori, Baross téri szerkesztőségében bemutatott Csuka Zoltánnak. A folyóirat ekkor már négyezer példányban jelent meg, ami ez idő tájt komoly példányszámot jelentett. Ennél is fontosabb, hogy kezdettől betöltötte az induláskor (1933) vállalt hivatását. A *Láthatár* valóban „az összes magyar nyelvterületek irodalmi életének figyelője volt.

Az első találkozásra emlékezve nem azt szeretném elmondani, milyen nagy hatást tett reám, az induló kutatóra az író és a szerkesztő irodalmi és publicisztikai tájékozottsága a világ magyarságának kérdéseiről, kisebbségi helyzetéről. Gondolom, ezt már többen elmondották előttem, és nyilvánvaló, hogy elmondják majd később is. Engem nem is az ő, sok nemzetre kiterjedő szerkesztői és irodalmi felkészültsége lepett meg, amelyet természetesen tartottam a magyar és a szomszéd kultúrák és kapcsolatok szakértője esetében. Hanem szaktudásán túl rendkívüli emberismerete. Csuka Zoltán pontosan tudta célkitűzéseit a legnehezebb szakmai műfajban, a tudományszervezésben. Tehát azt, hogyan építse tovább folyóiratát, tudományos munkatársi körét.

Ez a beszélgetés, melynek tudományos és baráti alaphangját Faluhelyi Ferenc szíves közreműködésének köszönhettem, elhatározó volt egész későbbi tudományos és emberi kapcsolatunkra. Visszaemlékezve erre az első beszélgetésre elmondhatom, hogy a kapcsolatfelvétel és az első pub-

likálás nem kevesebbet jelentett a tárgykör vizsgálója számára, mint az induló irodalmár számára a *Nyugatban* való első megjelenés.

Az első cikk benyújtása (1942) és megjelenése között aránylag rövid idő telt el; az első megjelenést követték a továbbiak, s a közlések felgyorsulását a kettőnk ismeretségének, majd barátságának elmélyülése.

Ennek a fokozatosan mélyülő baráti-szakirodalmi kapcsolatnak köszönhettem, hogy az író és a szerkesztő megismerése révén feltárult előttem a szomszédnépi és a távolabbi magyarsággal és ugyanakkor a szomszéd népekkel való kapcsolatok világa, és néhány éven belül elérkezhettem első nemzetiség-történeti munkám (*A magyar nemzetiségi kérdés története*. Bp. 1946) kiadásához.

Egyébként nemcsak Faluhelyi szíves segítségének, hanem a *Láthatár*-ral közvetlen kapcsolatot tartó Moravek Endrének, a Kultuszminisztérium ekkori munkatársának, 1945—1948 között kulturális osztályvezetőjének köszönhettem, hogy már ez idő tájt megismerhettem Csuka Zoltán irodalmi, főként lapszerkesztői tevékenységét. Azt, hogy mit jelentett költői, műfordítói és szerkesztői munkájában, kisebbségi jelkép-rendszerében a szomszédnépi és a távolabbi magyarság sorsa és a szomszéd népekkel való kapcsolatok ápolása. Ugyanő mondott el később sok mindent Csuka Zoltán Magyarországra költözéséről, „érdligeti honfoglalásáról”, a *Láthatár*- (1933—1944) és a *Déli Csillag*-időszak (1947—1948) mindmáig megíratlan művelődéstörténetéről.

Pécs nagy jogtudósa, Faluhelyi Ferenc és a *Déli Csillagban* később Káspás Gyula néven publikáló Moravek Endre tudományos és kulturális közlései nélkül tehát nem ismerhettem volna meg a *Láthatár* korábbi és egykorú kapcsolatait, Csuka Zoltán összetett költői, műfordítói és folyóirat-szerkesztői tevékenységét. Az ő szíves tájékoztatásuk révén ismerem meg Csuka működését a vajdasági magyar avantgarde élén és Szentelők Kornállal együtt betöltött szerepét az itteni magyar irodalom alapításában. Nekik köszönhettem azt is, hogy Csuka Zoltán szerbhorvát viszonylatban egyedülálló műfordítói munkásságáról már ekkor tájékozódhattam. Arról, hogy ő a legnagyobb műfordítónk ezen a területen, s hogy az ő irodalomszervező és szerkesztő munkája nyújtja a legnagyobb segítséget közép-kelet-európai érdeklődésünk kialakításához.

*

Az előzőekben megkíséreltünk felidézni néhány emléket a folyóirat-szerkesztő Csuka Zoltán szakirodalmi környezetéből. A többi közt itt említettük a mindvégig kitapintható erdélyi (Jakabffy—Mikó) és a későbbi pécsi kapcsolatokat, különös tekintettel Faluhelyi Ferenchez fűződő szakmai összeköttetéseire. Ugyanakkor emlékeztettünk arra is, hogy mindkét területen még igen sok az elvégzendő feladat. Az erdélyi hagyatékok is — és áll ez elsősorban a Jakabffy-féle *Magyar Kisebbségre* és irodalmi munkásságára — feldolgozatlan és rendezetlen. Még súlyosabb azonban a harmincas-negyvenes évek Csuka—Faluhelyi-hagyatékának

sorsa. Hiszen a Pécssett még remélhető Faluhelyi-adalékokon kívül az egykori Kisebbségi Intézet anyaga — egy budapesti akadémiai intézményünkbe került töredékes cédulagyűjtést leszámítva — csaknem teljesen elkallódott. Nem könnyebb a helyzet Csuka Zoltán 1933 és 1949 között íródott forrásértékű iratanyagával kapcsolatban sem.

Az egyszer elkészülő életrajz szerzőjének rendkívüli nehézséget okoz majd a fellelhető írások, levelek és kéziratok egybegyűjtése. Éppen ezért legalább az elérhető egykorú iratanyag (kivált a Csuka—Faluhelyi-források) egybegyűjtése és feldolgozása ügyében kell minden lehetőt megtennünk. Különösen fontos ez a két utóbbi folyóirat, a *Láthatár* és a *Déli Csillag* esetében. Mert nem szükséges bizonyítanunk, mennyire összefügg, összetartozik ez a két folyóirat. Összeköti a szerkesztő személye, a *Déli Csillag* hasábjaira átmentett eszmei indíték, nem kevésbé azonban a magyarországi nemzetiségi és szomszédnépi kapcsolat ténye, a válságos szakaszon is vállalt kölcsönös híd-kapcsolat.

*

Csuka Zoltán Újvidékről áttekintette a Vajdaságot, annak soknépi társadalmát, irodalmi és művészeti életét. Irodalmi életet és olvasóközönységet szervezett, megteremtette a magyar—délszláv kapcsolatok és a kölcsönös műfordítások szilárd alapját.

Budapest és a nagyváros közelében alapított új Széphalom kiszélesítette ezeket a kapcsolatokat. Valóban megalapozta a szomszédnépi és a távolabbi magyarsággal való együttműködés új tűzhelyét, megteremtette a szomszéd népekkel való kapcsolatok új formáját és a délszláv irodalmakról magyarra való műfordítás eddig nem tapasztalt irodalmi szintjét. Mindezt egy kisközsegből valósította meg, a maga tuszkulánumból, a Magyarországra költözés időpontjától az új magyar—délszláv kulturális szemle megszűnéséig.

Tanulmányunk előző részében röviden foglalkoztunk a két világháború közötti magyar kisebbségvédelmi irodalom főbb romániai és magyarországi szereplőivel. Közelebről Jakabffy Elemér és Mikó Imre kapcsolatával. Azzal, hogy a bánági Lugoson két évtizeden át *Magyar Kisebbség* címmel megjelent szemle milyen hatással volt az ifjú Mikó Imre későbbi, fokozatosan kibontakozó nemzetiségi, kisebbségvédelmi szemléletére. Már ott is hivatkoztunk arra, hogy a Bánátban megjelenő folyóirat mint jelkép is milyen hatással, befolyással volt mind az erdélyi, mind a magyarországi kisebbségi szakirodalom indulására. Nyomát felismerhetjük a Mikóra és a kortárs fiatal erdélyi magyar szakírókra tett hatásán. Nem kevésbé pedig azon a szemléletbővülésen, amely Jakabffy Elemérnek és harcostársának, Balogh Artúrnak a genfi kisebbségi kongresszusokon való szereplése révén mind az erdélyi, szélesebben tehát a romániai, mind a magyarországi szakirodalomra kihat.

Az összekötő kapocs tehát mindkét vonatkozásban a bánáti motívum — akár Jakabffynak, akár a szintén kortárs szakírónak, a nemzetközi

kisebbségi jog pécsi professzorának, Faluhelyi Ferencnek életművét tekintjük.

Csuka Zoltán életében ez az erdélyi kapcsolat már a születéssel, a bán-sági szülőfölddel elválaszthatatlanul összefonódik. A népeket és tájakat összekötő Bánság a *Gyermekévek* első versszakában így jelentkezik:

*Népek kohója, forró, furcsa Bánság,
Temes, Torontál hajlik egybe itt,
Zengő üvegburád alatt születtem,
Ahol már Erdély tárja kapuit,
Apám s anyám e kapu mögül jöttek,
Apám: világgá ment székely szegény,
Itt kezdte boldog életét szász anyámmal,
Az öleltető síkság peremén.*

*Nem véletlen volt, hogy én itt születtem,
Négy nációnak tág telephelyén, . . .*

(Porrátörött élet ciklus, 1957—59. — *Az idő mérlegén.* 496.)

A bánáti szülőhely így köti össze az életrajzi vallomásban a Versec melletti Zichyfalvát a romániai Bánsággal, mindkét oldalon a „négy náción telephelyével”. Itt kell keresnünk Csuka származásának erdélyi és népeket közelítő nyomait, melyekre majd a vajdasági és 1933 után a magyarországi televény egyre dúsabb tenmést ígérő talaja rakódik.

A magyarországi indulásról is elsőként az erdélyiek vesznek tudomást. Szemlér Ferenc írja 1933. szeptember 25-én Brassóból Marosvásárhelyre Vita Zsigmondnak: „Olvastad-e már valahol a Csuka Zoltán folyóiratát, a *Látóhatárt?* [!]” (Marosi Ildikó: *A Helikon és az Erdélyi Szépműves Céh levelesládája.* Kriterion, Bukarest, 1980, I. köt. 402.) Ajánlja, hogy írjon az új folyóiratba. A szerkesztő egyelőre nem tud ugyan fizetni a cikkekért, de a munkatársaknak megküldi a lapot. Végül jelzi, hogy innen értesült a Berde Mária köréhez sorolható, a *Helikon* ellenzékének számító csoport működéséről. „Látod — írja Vitának —, ennyi haszna volt a Csuka folyóiratának, legalább egészen tiszta képet kaptam a mozgalom kiterjedéséről és közelebbi céljairól.” (Uo. 403.) Mind-ebből ha nem is pontos és hiteles, de mindenesetre figyelmet érdemlő tájékoztatást kapott az akkori olvasó az új folyóiratról, annak első száma alapján. Hiszen Szemlér ekkor még a folyóirat címét sem tudja pontosan, *Látóhatárt* ír *Láthatár* helyett, de azért *Helikon*-ellenes célzatot tulajdonít a Berdeék mozgalomának, amelyről Csuka csak tájékoztatót adott lapjában. Az bizonyos, hogy az októberi időponttal az év szeptember második felében kiadott folyóirat már ekkor és ettől kezdve több mint egy évtizedre az érdeklődés előterébe került mind Erdélyben, mind Magyarországon, az akkori Szlovénzkóban és a Vajdaságban. A *Láthatár* indulása tehát eredményes volt, és munkatársai, mégpedig ismert munkatársai voltak, pedig kezdetben nem tudott fizetni a kéziratokért.

Ha figyelembe vesszük, mennyire nehéz körülmények között indult és érte el színvonalban és példányszámban egyaránt kiváló eredményeit, akkor értékelhetjük valójában a *Láthatár* szerkesztősege táján (értsd: az érdeleti házból és ezenkívül a harmincas évek második felétől a Baross téri kétszobás városi szerkesztőségben) folyó munkáját.

Néhány érdekes mozzanatról külön is megemlékeznénk. Az egyik, hogy a *Láthatár* tőke és intézményi támogatás nélkül indult. Az első években csak az évenként tíz alkalommal kiadható időszaki sajtóorgánumokat megillető lehetőséggel élhetett. Önzetlen, hitelt nyújtó segítséget azonban kezdettől kapott. Tóth László, a Kecskeméti Nyomda igazgatója segítette, nyújtott számára hosszú időn át hitelt.

S hogy Csuka Zoltán nemcsak színvonalas, a magyarországi és a szomszédnépi, majd a távolabbi külföldi magyar olvasókat is érdeklő folyóiratot szerkesztett, annak bizonyítására soroljunk fel néhány jellemző körülményt.

Az első, hogy az új folyóirat mindenekelőtt a hazai és a szomszédos államokban élő magyarokról adott kölcsönös irodalmi és művelődési tájékoztatást. Ezen túl nem ment, de ennél kevesebbre sem vállalkozott. Igényes tanulmány- és cikkanyagával, értékes tudósításaival, ismertetéseivel, riport- és híryanagával rövidesen népszerű lett azok körében, akiknek a folyóirat készült. Közölt műfordításokat a szomszédos irodalmakból és tájékoztatásokat az ottani tudományos és művelődési kérdésekről. A harmincas évek végéig sikerült a folyóirat példányszámát mintegy négyezerre emelnie (*Az idő mérlegén.* 35.), amit a továbbiakban a folyóirat nagyobb formátumban való megjelentetésével az egyre nehezedő körülmények között is tartani igyekezett. Részben a kieső szomszédnépi olvasóknak hazai, ez irányú kérdések iránt érdeklődő olvasókkal való pótlásával.

A *Kalangya* egykori *Láthatár* rovatából így nőtt ki az önálló, a fentiekben vázolt irodalmi és művelődési folyóirat, időnként magyarországi és szomszédnépi művészeti tudósításokkal. (Ezek azonban a német fasizmus előretörése következtében sorra megszűntek. Előbb a szlovenszóiak, majd a romániaiak, végül a jugoszláviaiak.) A *Láthatár* szerkesztője rendezte 1936-ban Budapesten az első jugoszláv irodalmi és zenei estet, 1938 után az első magyarországi magyar irodalmi esteket Belgrádban, majd Újvidéken, végül a belgrádi magyar könyvkiállítást. Fáradhatatlan műfordítói szervezése révén még 1941 elején is kiadásra került Budapesten, az Egyetemi Nyomdában egy *horvát* (Slavko Kolar: *Ítélet-idő*), egy *szlovén* (Ivan Cankar: *Szegénysoron*) és egy *szerb* regény magyar fordítása (Miloš Crnjanski: *Örökös vándorlás*, Csuka Zoltán fordításában). Németh László eredetileg Csuka Zoltán *Jugoslovensko-mađarska revija* (Jugoszláv—Magyar Szemle, 1940) folyóirata számára írta a *Híd a Dráván* című tanulmányát a magyar—délsláv művelődési és irodalmi kapcsolatok ügyéről. (*Kisebbségben.* Bp. 1942, 345—353; egy részletét 1. *A szomszéd népekkel való kapcsolataink történetéből.* Tankönyvkiadó, Bp. 1962. 799—802.) A kapcsolatok ilyen megközelítése

azonban a továbbiakban nem volt lehetséges. Maradt tehát a kisebbségi elméleti kérdésekkel való foglalkozás időszaka, melynek keretében a *Láthatár*-ba író szakemberek igyekeztek a gyökeresen megváltozott körülmények között folytatni Csuka Zoltán szerkesztői elgondolásait.

5.

Emlékezésünkben a tizenkét éves *Láthatár*-korszak után a szerkesztő Csuka Zoltán legutóbbi lapszerkesztésének történetéhez és ekkori kapcsolataihoz igyekszünk néhány adatot és adalékot felidézni abból a megfontolásból, hogy mind ez ideig megíratlan nemcsak a részletes életrajz, de feldolgozatlan a „pályái” magyarországi sajtóanyaga is. S hogy ehhez kapcsolódóan elvégzendő majd a folyóirat-szerkesztő vajdasági és magyarországi működésének, a szomszéd népekkel való irodalmi és kulturális kapcsolataink legnagyobb élő szakírója szerkesztői és publicisztikai életművének felmérése, elemző értékelése.

Felismerte ezt már a „hetvenötödik”-re írt, korábban idézett előszavában Czine Mihály, amikor a szomszédnépi és hazai vonatkozásokat elemmezve így méltatja a pályakép korábbi, a *Láthatár*-korszakban beváltott eredményeit: „A hazai közvéleményt akarta mindenekelőtt reálisan tájékoztatni a határon túl élő magyarok irodalmáról s a szomszédos népek kulturális életéről, ezzel az összekapcsolással is hangsúlyozva a népek egymásrataltságát. Vagyis: szellemi hidat akart építeni a magyarság és a szomszédságban élő népek között.” (*Az idő mérlegén.* 32.)

Csuka Zoltán, a szerkesztő tehát már ekkor, évekkkel a Déli Csillag indítása előtt kölcsönös híd-szerepet betöltő folyóiraatra gondolt.

Ebből a tervből azonban 1947—48-ban csak annyi és úgy valósult meg, amennyi a *Déli Csillag* folyóirat hasábjain a későbbi jövőre fennmaradt.

Amikor ugyanis 1946 tavaszától 1947 nyaráig megjelentek a folyóirat első körlevelei, még ennek létrehívása sem látszott valószínűnek, aminthogy egy másik egykorú szomszédnépi folyóirattervből is csak néhány sokszorosított röpirat látott napvilágot. Pedig utóbbit nem kisebb tényező, mint Kodály Zoltán, és nem kevésbé lelkes szervező, mint Balázs T. Béla szorgalmazta.

Mindebből azt kell kiemelnünk, hogy a *Déli Csillag*nak már az indulása is váratlanul nehéz volt. Bizonyítja ezt a többi közt az is, hogy az 1946 tavaszától 1947 nyaráig megjelent körlevelek inkább egy magyar—jugoszláv baráti társaság, mint egy magyar—jugoszláv irodalmi és művelődési folyóirat bejelentései voltak. Mégis, amikor 1947 nyarán elterjedt a magyar—jugoszláv folyóirat híre, a Magyar—Jugoszláv Társaság folyóiratának közeli indulása elé mindkét részről fokozott érdeklődéssel tekintettek.

A folyóirat 1947 őszen Csuka Zoltán szerkesztésében és a Társaság kiadásában Petar Petrović Njegošnak (1813—1815), a *Hegyek koszorúja*

költőjének arcképével a címlapon megjelent, s ettől kezdve 1948 decemberéig bezárólag havonta kiadták. Így indult 1947 októberében a Társaság folyóirata, melynek egy alkalommal még az akkori hazai baráti társaságok kulturális életében is szerepe volt. Lévén hogy a Magyar—Jugoszláv és a Magyar—Román Társaság szerkesztésében, az akkori Centenárius Bizottság kiadásában, közös kiadványként jelent meg az 1948—49. évi *Iratok a nemzetiségi megbékélésről* című szöveggyűjtemény.

Amikor 1978 őszén a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézetében a magyar—vajdasági szerb szimpozium keretében elhangzott felszólalásomban (*1848—49. évi magyar—dél-szláv kapcsolatok és a Déli Csillag szabadságharc-képe*) megemlékeztem a folyóirat 1848—49. évi kérdésekkel foglalkozó anyagáról, aránylag nagyszámú idevágó cikket és tanulmányt sikerült bemutatnom. Ekkor határoztam el, hogy a folyóirat szerepére Csuka Zoltán publicisztikai munkásságával összefüggésben visszatérek. Akkor is, és most is hangsúlyozva, hogy közelebbi vizsgálatra nem vállalkozhatok, hiszen a részletes feldolgozás elválaszthatatlanul összefüggne Csuka Zoltán egész folyóirat-szerkesztői és műfordítói tevékenységének bemutatásával.

Most annak a feladatnak igyekszem eleget tenni, hogy a rendkívül nehéz körülmények között megjelenő folyóirat helyét kijelöljem Csuka Zoltán folyóirat-szerkesztői munkásságában.

Csuka Zoltán összegyűjtött verseinek előszavában (*Az idő mérlegén.* 33.) egy Németh László-idézetben arról olvasunk, hogy „A magyar kisebbség sorsa attól függ, mennyire tudnak tájékozódni új helyzetükben, megismerik-e igazán magukat és környezetüket, és sikerül-e küldetésé alakítani balsorsukat”.

Nos, a kisebbség (értsd: a mindenkori magyar kisebbség) sorsa a fentiekén kívül még más, az eddigiekkel legalábbis egyenértékű gazdasági-társadalmi és kulturális tényezőkön is fordul. Ilyen például a kisebbség (nemzetiség) gazdasági, kulturális, szociológiai és szociográfiai szervezethez, művelődésének az átlagot meghaladó szintje, hatásfoka, nyelvi kultúrája, iskolai fejlettsége, hogy csak néhány további fontosabb körülményről szóljak. Elválaszthatatlanul összefügg mindezzel az anyanemzettel való összetartozásuk művelése, amiről már több mint százöt évvel ezelőtt, 1869-ben így írt Mocsáry a galaci református egyházközséghez intézett választleveleiben: „Szabagságra termett népeknek kiváló tulajdonsága, hogy bármi távolba helyezze fiaikat a végzet eredeti fészük-től, attól szívben és lélekben soha sem szakadnak el.” (Mocsáry Lajos *Válogatott írásai*. Bibliotheca, Bp. 1958. 503.)

Abban tehát kétségteljesen igaz volt Németh Lászlónak, hogy ezt a „küldetést”, ezt a híd-szerepet az alapvető tényezők közé sorolta.

A *Déli Csillag* szerkesztője ezt a kölcsönös társadalmi és kulturális vállalat és szervezést elsőrendű fontosságúnak tartotta, mint azt a *Déli Csillag* beköszöntő körleveleiben is nyomon követhetjük. Bizonyos volt ugyanis abban, hogy csak a kölcsönös kapcsolatszervezésnek, a kapcsolatok kölcsönös fejlesztésének van értelme és értéke. A *Déli Csillag* kör-

leveleit és a folyóirat önálló számain: cikkeit, tanulmányait és ismertetéseit ebben a szellemben és értelemben szerkesztette.

Egész sor budapesti és vidéki magyar—jugoszláv tárgyú előadásról és műsoros rendezvényről adnak hírt már ezek az előzetes rövid tudósítások is, mindenkor feltételezve a szomszédnépi magyar és nem magyar részvételt, a hasonló rendezvényeket.

Mielőtt tehát még sor került volna a folyóiratban a rendszeres kétoldalú kulturális cserére, Csuka Zoltán előkészítette ennek feltételeit a *Déli Csillag* előzményeiben, körleveleiben és tudósításaiban. És tette ezt a felszabadulás utáni szakaszon olyan időben, amikor a be- és kitelepítések kényszerű folyamata (hazai német és szlovák kitelepítés, szlovákiai magyar áttelepítés) még javában zajlott, s amikor rendkívüli jelentősége volt a magyar—jugoszláv kölcsönös kulturális kapcsolatoknak, Csuka Zoltán emberi, szomszédnépi és a szomszédos Jugoszlávia magyar nemzetiségével való kapcsolatkeresésének.

*

A *Déli Csillag* az 1947. október—novemberi kettős számmal indult havi folyóiratként, és 1948 decemberében a második év 12. számával szűnt meg végleg.

Mit jelentett Csuka Zoltán publicisztikai működésében a *Déli Csillag* szerkesztőjeként eltöltött tizenöt hónapos időszak? Előjáróban mondjuk meg, hogy a vajdasági és a *Láthatár*-évekhez viszonyítva ez a korszak nemcsak időben, tartalmában is jóval kevesebbet jelentett Csuka pályaképében.

Folyóirat-szerkesztői munkáját a magyar—jugoszláv államközi válság a *Déli Csillagon* belül is két részre, egy pozitív és egy negatív részre osztotta. Az első részben — mint tudjuk — a magyar—jugoszláv kulturális kapcsolatok ügyét szolgálta a folyóirat. Az utóbbiban (1948. 6—12. sz.) az államközi válság áradatába sodródott a két ország együttműködésének ápolására létrehívott folyóirat és a Magyar—Jugoszláv Társaság.

Az első, pozitív szakaszban (1947. 1—3. sz., 1948. 1—5. sz.) sok minden valóban ígéretes és reményteljes volt. Az első kettős számból kiemelkedett Csuka emlékezése Petar Petrović Njegoš *Hegyek koszorúja* című hőskölteménye kiadásának századik évfordulójára, majd néhány részlet a drámai költeménynek az ő tolmácsolásában készült fordításából. Ebben a reprezentatív számban olvassuk Ivo Andrić *Az álom* és Miroslav Krleža *Terézvári temetés* című elbeszélését, szintén Csuka művészi fordításában. Ugyanitt Hadrovics László magas szintű ismertetést közöl Andrić *Híd a Drinán* című, rövidesen világhírűvé vált regényének magyar fordításáról.

A jugoszláviai magyar írók közül Sinkó Ervin hosszabb útleírását közli a folyóirat, a hazai írók közül Szabó Pál tesz közzé részletes útleírást Jugoszláviáról.

1947. december 8-án Tito, a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság mi-

niszterelnöke és Dinnyés Lajos magyar miniszterelnök aláírja a magyar—jugoszláv barátsági, együttműködési és kölcsönös segélynyújtási egyezményt. Az eseményekről az egyezmény szövegével a *Déli Csillag* a következő számban tudósít (*Szerződés a békéért*).

Az 1948. évi első öt számban érdekes cikkeket, esszéket, verseket olvasunk. Az esszé- és tanulmányanyagból kiemelhetjük a pécsi Angyal Endre két barokk tárgyú esszéjét: *A délszláv barokk világból* (1. sz.), *Délszláv népi epika* (5. sz.). Találunk azonban modern témával foglalkozó tanulmányt is Angyal Endrétől (Partizánok költője: *Brankó Tyopity*, a február—márciusi számban). Dudás Kálmán esszét ír Branko Radičevićről, és ehhez mellékeli szemelvényeit a költő *Diákbúcsú* (Đački rastanak) című verséből (1. sz.).

Míg korábban a folyóirat Csuka több fordítását közli, most cikket ad tőle *Ignjatovics Jakov és a magyar szabadság* címmel a szentendrei születésű író *Vásza Respekt* című regényéből vett szemelvényekkel (uo.). Ugyancsak Csukától olvasunk két rövid műfordítást Vuk Karadžić gyűjteményéből (*Két bosnyák virágének*; 2—3. sz.).

Érdekes irodalmi közlés ugyanebben a számban Spira György *Ivan Goran Kovačić* emlékének ajánlott *Szerbia háború után* című verse, Sinkó Ervin regényének, a *Tizenégy napnak* az egyik fejezete, végül Borislav Stanković *Romlott vér* című regényrészlete Csuka Zoltán fordításában.

Fontos hosszabb beszámolóból értesülünk a Magyar—Jugoszláv Társaság második évi közgyűléséről (Budapest, 1948. március 20-án). Ezen a közgyűlésen választották meg Rajk Lászlót a Társaság elnökévé, és ekkor olvasta fel Csuka mint a Társaság titkára Tildy Zoltánnak, a Társaság társelnökének a közgyűléshez intézett üzenetét. (5. sz.)

Ezenkívül hazai magyar írók (Gergely Sándor, Heltai Jenő, Sötér István, Tolnai Gábor és Várnai Zseni) jugoszláviában tett látogatásáról ad hírt a folyóirat, a januári számban. Befejezésül még egy fontos pécsi rendezvénysorozatról értesülünk: „Május 9—15.: A Magyar—Jugoszláv Barátság Hete Pécsen.” (1948. 5. sz.)

*

A *Déli Csillag* 1948 júniusától az év decemberéig, tehát még a magyar—jugoszláv államközi válság első hónapjaiban is megjelent. Éles támadások, igényes műfordítások, nemzetiségi tárgyú cikkek, színvonalas néprajzi közlemények váltakoznak az utolsó számok hasábjain. Nehezen és elkeseredetten harcolt igazáért, léteért a szerkesztő, akit ekkor már alig néhányan segítettek a megmaradt munkatársak közül. Nem állt rendelkezésére a *Láthatár*-években működött „kisebbségtudományi munkaközösség” töredéke sem, hiszen 1948. június elejétől a folyóiratnak nem volt többé sem tudományos, sem kulturális iránya. Az utolsó számokban ellentétes, sőt ellenséges hangvételű propagandacikkek és szinte hatástalan kulturális közlemények váltogatják egymást. Mégis, még

ebben a végzetes időszakban is találunk néhány olyan irodalmi közleményt és tudósítást, amelyből arra következtethetünk, hogy a folyóirat pozitív időszakából, kisebbségi programjából is megőrzött lényeges elemeket. Ilyen például Kovács József érdekes néprajzi leírása a több mint kétszázötven éve Mohácson élő bunyevácok és sokácok hagyományairól (9. sz.). Ide sorolhatunk több nemzetiségtörténeti cikket és tudósítást is. Ilyen a Kapás Gyula álneven író Moravek Endre érdemes tanulmánya (*Délszláv megnyilatkozások az 1861. évi országgyűlés nemzetiségi vitájában*; 11., 12. sz.). Ugyanő hosszabb ismertetést írt az 1849—49. évi *Iratok a nemzetiségi megbékélésről* című gyűjteményről (*Az ismeretlen Negyvennyolc*; 9. sz.). Feltehetően ő közölte *A nemzetiségi béke ünnepe* című tudósítást egy országos nemzetiségi pályázat magyar tanítóképzőseiről (uo.). Hosszabb fejezetet ad közre a folyóirat az 1875-ben huszonkilenc éves korában meghalt Svetozar Marković főművéből, valószínűleg Csuka tolmácsolásában és jegyzeteivel (*Szerbia Keleten*; 11. sz.).

A folyóirat életében oly súlyos év végén találunk még egy-egy néprajzi és műfordítási közlést. Az egyik a *Karácsonyi délszláv népdalok és koledák*, ismeretlen fordítótól, a másik egy Stevan Sremactól való érdekes műfordítás, az *Áca Groznica* című elbeszélés, Molnár Sándor fordításában és hosszabb bevezetésével. A zentai író — olvassuk az említett bevezetésben — „a múlt századfordulón a legtermékenyebb szerb író volt”. Ezzel a műfordítással és bevezetéssel fejeződik be a Déli Csillag utolsó szakasza.

Ebben az időszakban a megváltozott körülmények miatt az író és a publicista nem teljesíthette eredetileg vállalt programját. A válságos időkben azonban csak átmenetileg apadt el Csuka Zoltán nemzetiségi és kisebbségvédelmi publicisztikája, amely korábban, a vajdasági és a *Láthatár*-években oly jelentékeny volt. Eredményei az újabb művekben tovább hatnak. Igazolják és bizonyítják Csuka irodalmi és közírói útjának, nemzetiségi és kisebbségvédelmi eszmevilágának töretlenségét.

Rezime

Čuka Zoltan — organizator književnosti

Pri razmatranju životnog dela Čuka Zoltana, nalazimo se pred radinošću pisca, prevodioca i urednika. Nemamo još jednog autora, koji je sa toliko širokom lepezom radova doprineo prikazivanju naših nacionalnih pitanja i veza u zadnja dva ljudska veka. On je bez sumnje najbolji poznavalac domaćih, susednih, evropskih i prekomorskih nacionalnih pitanja mađarskog življa. On je najveći brižnik i razrađivač kulturnog rada mađarskih manjina u našem veku.

Čuka je bio prvi, koji je uvideo, da je — pored zadatka povezivanja naroda — zadatak mađarske literature i razvoj prostorne uloge literature kod nas. Isto tako, on je prvi, koji je uočio bitan značaj „Bazsalikom”-a Senteleki

Kornela i Debreceni Jožefa, ove sa srpskohrvatskog prevedene mađarske antologije, na razvoj mađarske literature u Vojvodini.

U razvitku literarnog kruga Čuke, već je u prvim godinama, u godinama, aktiviste pesnika (ÜT 1922—1925) svesno negovanje veza među narodima, koji žive zajedno. Iz ovog se razvio pokret vojvodanske, šire jugoslovenske literature na mađarskom jeziku, kao rezultat rada Čuke, Sentelekija i literarnog kruga oko njih. Tome sledi period razvika mađarske literature Mađara, susednih zemalja i mađarskog življa u celom svetu.

Čuka Zoltan je iz Novog Sada gledao Vojvodinu, njeno mnogonacionalno društvo, te umetnički i literarni život. Organizirao je literarni život, čitalačku publiku i mađarsko-jugoslovenske veze na osnovu međusobnog prevodenja.

U Budimpešti proširio je ove veze. U stvari, postavljena je saradnja sa susednim narodima i sa Mađarima iz ostalog sveta; ostvarena je nova forma saradnje i prevodenja u dosada nevidenom obimu.

U periodu „Láthatár“-a „Hteo je pre svega upoznati domaću javnost sa literaturom na mađarskom jeziku van domovine, da bi upoznajući kulturni život, podvukao međusobnu povezanost naroda, odn. hteo je izgraditi duhovni most među susednim zemljama“.

Čuka Zoltan je prema tome već tada — mnogo pre pokretanja „Déli Csillag“-a mislio na pokretanje časopisa sa ulogom da to bude uzajamni most.

Resumee

Csuka Zoltán — Organisator der Literatur

Bei der Betrachtung Csuka Zoltán's Lebenswerks, befinden wir uns vor der Leistung des Schriftstellers, Übersetzers und Redakteurs. Wir haben keinen anderen Verfasser, der mit seinen Werken so viel der Demonstrierung unserer nationaler Fragen und Bindungen beigetragen hat. Es ist sicher, dass er der beste Kenner unserer, unserer Nachbarn, sowie der europäischen und überseeischen ungarischen Nationalfragen ist. Er ist der grösste Pfleger und Betreuer der Kultur der ungarischen Minderheiten unseres Jahrhunderts.

Csuka war der erste, der erkannte, dass die ungarische Literatur, d. h. die neue ungarische Poesie und die Übersetzungsliteratur ausser der, die Nationen verbindender Rolle, auch ortsgemässe ungarische, literarische Aufgaben erfüllt. Er war auch der erste, der erkannte, welche wichtige Wirkung der „Bazsalikom“ — dieser von serbisch auf ungarisch übersetzte Gedichtsantologie, von Szenteleky Kornél und Debreczeni József, für die weitere Entwicklung der vojvodinär ungarischen Literatur entfaltet hat.

Csuka und sein Literaturkreis entfaltet schon in der ersten Jahren — den Jahren des poetischen Aktivisten (ÜT 1922—1925) — die bewusste Pflege der Bindungen zwischen den Nationen. Davon entstand die vojvodinär und weiter die jugoslawische ungarische Literatur, als Erfolg des Literaturkreises Csuka und Szenteleky. Es wird von der Entwicklung der Organisation der Eröffnung zwischen der ungarischen, nachbarländischen und in der Welt lebenden ungarischen Literatur gesprochen.

Csuka Zoltán überblickt aus Novi Sad die Vojvodina, ihre Vielvölkergesellschaft, das kulturelle und künstlerische Leber. Er hat kulturelles Leben und

Leserkreise organisiert und die Grundlagen der ungarisch—jugoslawischen Verbindungen sowie die Übersetzungsliteratur gestellt.

In Budapest, in der Nähe der Grosstadt gegründet wurde, hat die Bindungen weiter entwickelt. Er hat die Bindungen zwischen den Nachbarvölkern und den Ungarn, die weiter in der Welt lebten, festgestellt, die Verhältnisse zwischen ihnen bearbeitet und das Übersetzungsnivo der jugoslawischen Literatur gehoben.

„Láthatár“ hat seine Aufgaben erfüllt: „Er wollte zunächst die einheimische Öffentlichkeit reell, über die ungarische Literatur der Leute ausser Ungarn und des kulturellen Lebens der Nachbarvölker unterrichten, um damit die Verbindung der Völker untereinander zu bezeichnen und dadurch eine seelische Brücke, zwischen den Ungarn und den Nachbarvölkern zu bauen.“

Csuka Zoltán, der Redakteur hat daher von damals, viele Jahre vor den Anfang des „Déli Csillag“ auf eine Zeitschrift gedacht, die eine Brückenrolle haben sollte.

